

A „Demográfia” a szociológus szemével

A szorosan vett szakkörökön túl is egyre ismertebbé válik a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága és a Központi Statisztikai Hivatal 1958-ban megindult folyóirata, a „Demográfia”. A Szabady Egon szerkesztésében megjelenő folyóirat tartalmával, színvonalával egyaránt megérdemli ezt a már nemzetközi méretekben is egyre inkább megnyilvánuló figyelmet és érdeklődést, hiszen éppen ez a folyóirat járult hozzá nem utolsó sorban a magyar demográfiai tudomány nemzetközi jó híréhez is.

A „Demográfia” tartalmi tagolása, amely különválasztja a tanulmányokat, a közleményeket, valamint a „Figyelő” és „Irodalom” rovatot, különösen alkalmas arra, hogy technikailag is segítse a folyóirat többretű céljának elérését, nevezetesen a demográfia tudományát reprezentáló tanulmányok publikálását, egyes demográfiai jelenségekről való számszerű beszámolást, a hazai és a külföldi tudomány-szervezeti, tudományfejlődési és más hírekről való friss tudósítást és a demográfia, valamint a kapcsolódó és a határtudományok irodalmának színvonalas, értékelő jellegű ismertetését.

Nem véletlenül utaltunk — mindjárt írásunk elején — a folyóirat technikai jellegű tagolására, hiszen az ily módon tagolt tartalom minden vonatkozásban megérdemli a szociológiával, sőt a filozófiával foglalkozók figyelmét is. A demográfiai jelenségek ugyanis sok vonatkozásban összefüggenek a szociológiai jelenségekkel, és a hazai szociológia művelőinek mindenképpen hasznos ezekkel a jelenségekkel akár számszerűségükben, akár elemzésükben megismerkedniük, és igen sok tanulsággal szolgálhat számunkra a demográfia és a szociológia érintkező problémáit, területeit átfogó irodalmi rovat is.

Az elmondottakon túlmenően azonban már csak az az egy tény is követeli a „Demográfia” ismertetését, hogy a demográfia és a szociológia határtudományok.

Sajnos, az adott keretek között nem áll

módunkban a szociológia és a demográfia sokrétű és nem egyszer rendkívül matematikus viszonyának bármilyen kisigényű elemzését akár csak meg is kísérelni. (Más helyütt megpróbáltunk már ehhez az elemzéshez valamivel hozzájárulni.¹) Csupán annyit jegyzünk meg, hogy ez a viszony akkor válik problematikussá, amikor és amennyiben a demográfia tudománya több, mint egyszerű népesedés-statisztika, más szóval akkor, amidőn a demográfia meghaladja az eddig általánosan központi tekintett formális aspektust,² vagy amidőn többé válik, mint egyszerű morfológia. Bár ellentétes tendenciák is vannak — különösen a szociális morfológia francia szociológiai felfogásában, amely a szociológiába igyekszik olvasztani a demográfiát —, világszerte csaknem általánosnak mondható a demográfia igénye a formális, a pusztán népesedés-statisztikai szint meghaladására, megőrizve egyúttal a konkrét vizsgálatok gyakorlatát, a matematika alkalmazásának eddig is bevált módszertani fogásait. Ez igény valósággá válása, persze, közelebb viszi a demográfiát a szociológiához, és ha nem is változtatja annak részévé, ahogyan sokan, főleg a nyugati szociológiában állítják — mindenesetre tudatossá teszi a szociológia és a demográfia számára egyaránt, hogy a demográfia mint tudomány csak társadalmi tartalommal képzelhető el, vagy, ahogy a nyugati demográfia egyik ismert alakja mondotta: csak történeti szociológiai népeségtan van.³

¹ Vö. *Kulcsár Kálmán*: Demográfia és szociológia. — Demográfia 1962. V. évf. 2.sz.

² A demográfia sokak által központi tekintett formális aspektusának meghaladásáról tanulságosan ír *Davis, Kingsley*: *The Sociology of Demographic Behavior*. — *Sociology Today. Problems and Prospects*. Ed. by *Merton, R. K.* — *Broom L.* — *Cottrell L. S.* New York, 1959. 311. o.

³ Vö. *Mackenroth, Gerhardt*: *Bevölkerungslehre*. — *Gehlen A.* — *Schelsky H.*: *Sozi-*

Rendkívül örvendetes, hogy a magyar demográfia — és ezt a nemzetközi demográfiai tudományban elfoglalt előkelő helye is mutatja — nem választotta a fejlődésnek a könnyebb, de ma már inkább konzervatívnak mondható útját, hanem állandóan és sikeresen törekszik a népesség-statisztikai szint meghaladására, a modern értelemben vett népességtudomány kialakítására. Ebből adódik azután a következtetés, hogy a mai magyar szociológia nem mellőzheti kutatásai során a demográfia (mint tudomány és mint folyóirat) eredményeit és ennek során a folyóirat értékelését sem.

Mint mondtuk, a „Demográfia” első évfolyama 1958-ban indult. Az azóta eltelt több mint négy év terméséről, persze, nem adhatunk képet, de rendkívül hiányos lenne értékelésünk akkor is, ha csak a legutóbbi, az 1961. esztendő tennénk szemügyre. Indokoltnak tűnik az 1960—1961. évfolyam és az 1962-ben az ismertetésünk megírásáig megjelent egyetlen szám összefogása. Az összefogás kézenfekvő indoka az a tény, hogy magára a folyóiratra is jellemzően hatott ebben a két esztendőben az 1960. évi népszámlálás. Nem kevesebb, mint kilenc tanulmány és közlemény érinti e két esztendőben valamilyen formában a népszámlálást, és ez a szám egy évente négyszer megjelenő, nem túl nagy terjedelmű folyóirat esetében jellemzően jelentős.

Ha a népszámlálással kapcsolatban már számokat emlegettünk, folytassuk és egyben kezdjük is értékelésünket egy kis statisztikával. Próbáljuk meg a megjelent tanulmányok és közlemények számának megoszlásából megfigyelni a magyar demográfia tudományának és folyóiratának érdeklődését az egyes jelenségek iránt. Az említett időszakban kilenc tanulmány és közlemény foglalkozott elméleti és módszertani kérdésekkel, kilenc a szélesebb értelemben vett termékenység, hét a halálozás, hat a házasság és a család és három a mobilitás problémáival, míg 15 a demográfia egyéb kérdéseivel. A kiemelt problémakörök a demográfia központi és hagyományos érdeklődési területei, éppen ezért rendkívül izgalmas kérdés, hogy pontosan ezeken a hagyományos területeken hogyan érvényesülnek a modern demográfia kutatásai és értékelési módszerei.

I.

A legkifejezettebb az érdeklődés a születés problémakörével összefüggő jelenségek iránt, amelyeket egyszóval, mint a

termékenység problematikáját jelöltünk meg. Az érdeklődés, természetesen, nem véletlen, hiszen a születések számának alakulása szinte az egész világon felhívja magára a figyelmet, és se szeri, se száma azoknak a demográfiai és szociológiai vizsgálatoknak és tanulmányoknak, amelyek a jelen nagy „demográfiai forradalmával”⁴ a legkülönbözőbb aspektusokból foglalkoznak. Valóban demográfiai és szociológiai szempontból egyaránt sokat vitatott tény a születések számának csökkentése, és különösen Magyarországon indokolt e jelenség iránt megnyilvánuló érdeklődés. A magyar demográfiai irodalomban első sorban azok a tanulmányok nagy jelentőségűek, amelyek e probléma társadalmi hátterét kutatják, amelyek sajátos, pontosan e jelenség felderítésére irányuló konkrét vizsgálatok alapján kísérik meg felfedni a termékenység társadalmi tényezőit. Az első ilyen tanulmány, amely a Demográfiaiban megjelent, még az 1959. évre esik: Acsádi György—Klinger András „A termékenység, a családtervezés és a születésszabályozás néhány kérdése.”⁵ Tekintettel azonban arra, hogy az e tanulmányban ismertetett vizsgálat sok tekintetben más, későbbi írások alapjául is szolgál, meg kell emlékeznünk róla. Ez a tanulmány egyrészt a születésszabályozás és a családtervezés összefüggéseinek feltárásával, másrészt azzal, hogy kereste az ebben a jelenségben közreható, egyebek között társadalmi tényezőket, megkísérelte ezeket izolálni és definiálni, valamint a szokásos demográfiai mutatók, különösen a társadalmi-gazdasági rétegek és kor szerinti bontásban vizsgálni, sok, szociológiai szempontból is jelentős következtetésre jutott. Benyomásunk szerint a vizsgálat során gyűjtött anyag, noha más tanulmányok is építenek rá (pl. a Nemzetközi Népeségtudományi Unió 1961. évi New-York-i konferenciáján megvitatott „A termékenység néhány tényezője Magyarországon”, Acsádi György tollából⁶), még távolról sincs minden vonatkozásában kiaknázva, és az eddigi beszámolók inkább csak előzetes képet adnak a vizsgálat során feltárult jelenségekről. Az említett problémát tárgyaló jelentősebb tanulmányok, különösen Mőd Aladárné „Születésszám és életszínvonal”⁷, Klinger András „A társadalmi rétegenként differenciált termékenység ala-

⁴ Girard Alain: Démographie Sociale. — Traité de Sociologie. Publié sous la direction de Georges Gurwitsch. Tome I. Paris.

⁵ Demográfia, 1959. II. évf. 2—3. sz.

⁶ Demográfia 1961. IV. évf. 4. sz.

⁷ Demográfia. 1961. IV. évf. 3. sz.

ologie. Ein Lehr — und Handbuch zur modernen Gesellschaftskunde. Düsseldorf-Köln. 1955. 68. o.

kulása Magyarországon⁸ (amelyet egyébként az NNU említett konferenciája szintén megvitatt), valamint Miltényi Károly „A születéskorlátozás szociális és lélektani háttere⁹ (amelyek jobbra konkrét felvételek alapján készültek), mind közelebb visznek a probléma társadalmi-gazdasági összefüggéseire, mert egy „társadalmi-gazdasági szempontból fejlett népességnél a nők termékenységének meghatározásában a biológiai tényezők csaknem teljesen háttérbe szorulnak, s azt döntő mértékben a társadalmi-gazdasági tényezők határozzák meg¹⁰, és feltárnak olyan jelenségeket is, amelyek a születésszám alakulásán túlmenően is jelentősek mai társadalmunk arculatában, espedig szociológiai szempontból is. Csak néhányat említünk, nem is a legfontosabbak közül, ilyen pl. a bányász társadalmi-gazdasági réteg viselkedésének hasonlósága a mezőgazdasági népességhez több szempontból, de elsősorban a családtervezés vonatkozásában. A születésszabályozás problematikájában vetődött fel, de ennél szélesebb jelentőségű társadalmi jelenségre mutat pl. az, hogy a termelősövetkezeti tagság társadalmi magatartása még közel áll az egyéni parasztokéhoz. Társadalmilag sok szempontból érdekes jelenség az, hogy a családtervezés a kereső nők körében elterjedt, és hogy ezek a nők általában kis családokra törekednek, vagy ennek fordítottja: még gyermek esetén sem kívánnak lemondani kereső foglalkozásukról, és hogy társadalmi-kulturális igényeik még gyerek esetén is magasabbak, mint csak a háztartásban dolgozó nőké. Mély társadalmi tartalmat takar az a megállapítás is, hogy „a felvétel során megkérdezett nők többsége születéskorlátozásának indokaként olyan személyi, illetve családi körülményeket jelölt meg, amelyekből kitűnik, hogy a demográfiai magatartás módosulását a családi élet kereteinek és a női szerepkör szubjektív megítélésének jelentős megváltozása idézte elő.¹¹

A sok, rendkívül figyelemre méltó megállapítás értékét azonban még tovább lehetett volna növelni, és egyben a kutatott jelenségekhez is közelebb kerülni, a vizsgálatok bizonyos mélyítése, más módon szerzett ismeretekkel való fokozottabb összekapcsolása útján. Ha pl. megállapítjuk, hogy a „már egy vagy több gyermekkel bíró idősebb nem házas nők egy része további teherbeesésével kapcsolatban egyre

inkább közömbössé válik¹², akkor ez a jelenség nyilvánvalóan többet jelent, mint azt, hogy a fiatalabb korosztálybeli nem házas nők könnyebben fordulnak a művi vetéléshez. Szociológiai szempontból rendkívül jelentős lehet ugyanis az a körülmény, hogy esetleg e nők többsége nem törvényes házasságban ugyan, de életközösségben él. Más adatok is arra mutatnak, hogy — házasságon kívüli együttélésnek van bizonyos, szociológiai értelemben a családot pótló funkciója (sőt egyes demográfiai felvételek, egyebek közt a népszámlálás is, az ilyen családok jogi formák szerinti házasságra alapozó családdal tekintette azonosnak), helyesebben: a család szociológiai tartalma a házasságon kívüli együttélések túlnyomó részét is jellemzi. E ténynek, természetesen, sok irányú demográfiai jelentősége van, és egyik ilyen kihatása talán éppen a fent írt jelenség. De tovább lehetett volna jutni, pl. a családtervezés vonatkozásában, annak pusztá megállapításánál, hogy a tisztviselő rétegeken belül a családtervezés elterjedtsége egyenesen kapcsolatban áll az iskolai végzettséggel és a szakmai képzettséggel.¹³ A „miért” irányában haladó elmélyülés általában megszüntetné azt az egy-egy tanulmányban még tapasztalható jelenséget, hogy a tanulmány szövege időnként nem sokkal több, mint a táblázatokban és ábrákon már leírt vizsgálati eredmények szavakkal való elismertelése.

Ezzel azonban már ki is léptünk az említett tanulmányok köréből, hiszen ez az észrevételünk elsősorban nem is rájuk jellemző. Talán inkább kiugrik ez a népszámlálás előzetes eredményeinek ismertetését tartalmazó némelyik tanulmányban. Fel kell azonban tételeznünk, hogy ezek a tanulmányok valóban nem kívántak többek lenni a statisztikai szintű adatelemzésnél.

II.

A népszámlálás felvételi és feldolgozási szakaszában használt fogalmak, kategóriák és csoportosítások megállapítása és kidolgozása azonban — ahogyan a demográfiai kategóriák, csoportok stb. megalkotása általában — mindenképpen túlmegegy a demográfia formális aspektusán, és a demográfia tudományán az a modern értelmezését involválja, amelynek szükségképpen a demográfiai jelenségek szociológiai tartalmát kell kifejezésre juttatni. Ezeknek a kategóriáknak a kidolgozása még a szó általános értelmében vett sta-

⁸ Demográfia. 1961. IV. évf. 4. sz.

⁹ Demográfia. 1962. V. évf. 1. sz.

¹⁰ Demográfia. 1961. IV. évf. 4. sz. 411. o.

¹¹ Demográfia. 1962. V. évf. 1. sz. 68. o.

¹² Uo 42. o.

¹³ Demográfia. 1961. IV. évf. 413. o.

tisztikában is szociológiai feladat.¹⁴ A demográfiai mutatók képzése pedig az esetek többségében olyan fogalomképzést jelent, amely társadalmi tartalmat fog össze, tehát lényegében szociológiai fogalmat alkot. A mutatóknak a tényleges szociológiai tartalom alapján való kimunkálása adhatja meg a demográfiai mutatók értékét a demográfiai feldolgozások, a demográfia tudománya szempontjából is. Igen érdekesek tehát azok a munkálatok, amelyek a népszámlálás során használt fogalmak kialakítási folyamatát engednek bepillantást. A „Demográfia” ismertetett évfolyamaiban egy ilyen jelentősebb tanulmányt találunk, és ez Tamásy József „A család és a háztartás fogalma, összefüggései és az 1960. évi népszámlálás család- és háztartás-felvételének alapelvei.”¹⁵ Ez a tanulmány — noha nem lép fel azazalal az igénnyel, hogy a család fogalmát szociológiai értelemben is meghatározza, akár csupán a mai magyar társadalomra vonatkoztatva is — azzal, hogy konkrét ismérvek alapján alakít ki egy, az egész országra kiterjedő felvétel lényeges szempontjait összefogó fogalmat, bizonyos értelemben közelebb visz a mai fogalom szociológiai tartalmához is. Az említett tanulmány a népszámlálás során is felhasznált családfogalmat a következők szerint határozza meg: „A család a házastársi vagy vérségi felmenő, lemenő és oldalági rokonsági, továbbá örökbe fogadási kapcsolatban ténylegesen együttlakó személyek közül a családmag tagjainak és a családmaghoz tartozó, de külön családmagot nem alkotó rokonoknak a köre.”¹⁶ (A családnak 3 típusát különbözteti meg: a) gyermektelen házaspár, b) házaspár nem házas gyermekkel (gyermekkel), c) egy szülő (apa, vagy anya) nem házas gyermekkel (gyermekkel). Ez a fogalom, a háztartás szélesebb fogalmával kombinálva, ténylegesen kielégítette a népszámlálás szükségleteit. Különösen azzal, hogy az együttlakás tényének meglehetősen központi szerepet juttatott, bár talán, éppen ez utóbbi miatt is, nem mindenben felel meg a család szociológiai tartalmának, ahogyan kérdéses ebből a szempontból pl. a család fejének meghatározása stb. is.

Az említett családfogalom alapján készített, a népszámlálási eredményekre támaszkodó tanulmányok jelentős szerepet kapnak a folyóirat hasábjain. Tamásy

¹⁴ Vö. Croner Fritz: Soziologie und Statistik. — Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. 1959. No. 3. 377—382. o.

¹⁵ Demográfia, 1960. III. évf. 2. sz.

¹⁶ Uo. 195—196. o.

József további két tanulmánya: „Magyarország népességének családösszetétele”¹⁷ és „Az 1960. évi magyar népszámlálás család- és háztartásstatisztikai felvételének néhány előzetes eredménye”¹⁸ (az utóbbi a NNU 1961. évi kongresszusán is megvitatásra került) igen érdekes adatokkal szolgált a mai magyar családok szerkezetére, összetételére, a keresők és az eltartottak arányára, a gyermekszám alakulására stb. a legkülönbözőbb további ismérvek szerinti részletezésben, pl. társadalmi-gazdasági csoport szerint. A tanulmányok érdekes jelenségekre mutatnak rá, de a számszerű bemutatásnál megállanak. Pl. a családon belüli keresők társadalmi-gazdasági csoport szerinti homogenitására vagy heterogenitására vonatkozó ismertetés nagyon sok, társadalmunk új vonásaira is jellemző jelenséget tükröz, de az adatok, értékelés az összefüggések kimutatása és a szociológiai tartalom jelzése nélkül, a levegőben lógnak.

Nem a népszámlálással függnek össze, de még mindig a házassági és a családi jelenségek keretébe tartoznak azok a tanulmányok, amelyek a magyarországi házassági mozgalommal foglalkoznak. Ilyenek Pallós Emil—Vukovich György: „A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetessége, házassági táblák”¹⁹ és Vukovich György: „A magyarországi házassági mozgalom néhány jellegzetessége.”²⁰ (ez az NNU 1961. évi kongresszusán is megvitatásra került). E tanulmányok a matematikai módszerek széles körű alkalmazásával és eredményeképpen, hangsúlyozott módszertani igénnyel igen érdekes és jellemző adatokat közölnek, de nem kerül sor az adatokban tükröződő társadalmi jelenségek elemzésére. Pedig a házassági mozgalom tanulmányozása éppen az a terület, ahol a legszerencsésebben lehet egyesíteni a matematikai módszerekkel történő elemzést a szociológia tartalom feltárásával. Mindenképpen érdemes a kérdéssel foglalkozóknak a továbbiakban az általuk kialakított matematikai módszerek és a tartalmi elemzések olyan összekapcsolására törekedni, amely sok tekintetben segítséget nyújthat nemcsak a demográfia, hanem a szociológia módszertani problémáinak megoldásához is.

III.

Szociológiai szempontból rendkívül jelentősek a „Demográfia” azon tanulmányai, amelyek fényt vetnek a magyar társada-

¹⁷ Demográfia, 1961. IV. évf. 2. sz.

¹⁸ Demográfia, 1961. IV. évf. 4. sz.

¹⁹ Demográfia, 1960. III. évf. 2. sz.

²⁰ Demográfia, 1961. IV. évf. 1. sz.

lomban bekövetkezett bizonyos strukturális változásokra. Elsősorban a mobilitás jelenségeivel kapcsolatos írásokra gondolunk. Noha a mobilitás, akár a vándorlás, akár pedig a társadalom átrétegződésének jelenségében jut kifejezésre, a legközvetlenebbül tükrözi a mai társadalmunkban végbement alapvető változásokat, szoros összefüggésben van a szocialista társadalmi viszonyok kialakulásával²¹, eddig meglehetősen elhanyagolt terület volt a régebben folyó demográfiai és az újabb szociológiai kutatások oldaláról is. Ezért rendkívül örvendetes, hogy a „Demográfia” több, e jelenséggel foglalkozó tanulmányt közöl. A társadalom átrétegződésében jelentkező mobilitás egyik leglényegesebb eleme a foglalkozási mobilitás. Ebben a vonatkozásban az 1949. évi népszámlálás óta eltelt 11 év alatt is nagy változások mentek végbe, megfelelően a szocialista társadalom kialakításának. Fokozott érdeklődésre tarthat tehát számot Szabady Egon tanulmánya: „Magyarország népességének foglalkozási megoszlása”²², amely első ízben méri fel ennek az átalakulásnak a foglalkozásváltozásban kifejeződő mozgását. A két népszámlálás egymáshoz viszonyított adatai módot adnak ennek a változásnak számszerű lemerésére, és ez minden további vizsgálat alapját képezi. A másik irányú mozgás, a népesség vándorlásában kifejeződő mobilitás szoros összefüggésben van a népesség foglalkozási mobilitásával. Az iparosítás folyamata, amely egyaránt csökkentette a mezőgazdasági dolgozók arányát (csak egy jellemző adatra utalunk: 1930-ban a mezőgazdasági keresők aránya 50,8% volt, míg ugyanez az arány 1960-ban már 32,2%-ra csökkent), és növelte az iparban dolgozók számát, egyúttal a városok, illetőleg az iparosított helységek felé irányuló mobilitásban is kifejeződött. Kiss Albert „Az agrárnépességi viszonyok területi alakulása Magyarországon”²³ c. tanulmányának adatai tehát kiegészítik a foglalkozási mobilitásról rendelkezésünkre álló ismereteket. A probléma történeti összefüggésekben való tárgyalása nyújt alkalmat arra a megállapításra, hogy a mezőgazdasági népesség átáramlása az ipari jellegű megyékbe már a múlt század vége óta folyik, de a mezőgazdasági népesség csökkenésének üteme az utóbbi 11 esztendő alatt rohamossá vált. 1949 óta ugyanis a

mezőgazdasági népesség arányának a csökkenése nagyobb mértékű volt, mint az előző 50 év alatt együttvéve. A mezőgazdasági népesség területi összetételének e gyors változás folyamatával együtt történő vizsgálata adatszerűen is rámutat néhány ismert társadalmi problémát is okozó jelenségre, mint pl. a férfiak arányának csökkenése a mezőgazdasági népességben, különösen a keresők csoportjában annak ellenére, hogy az összes népességben belül a férfiak aránya 1949-hez képest valamelyest növekedett. Világos, hogy túlnyomó részben a férfiak, és közülük is elsősorban a fiatalok mentek át más foglalkozási ágba, különösen az iparba. Mindezek a jelenségek, azon túl, hogy szociológiai tartalmukban igen jelentősek (bár még alig vizsgáltak), a leggyakorlatibb kihatásokkal is rendelkeznek. Kiss Albert jogosan állapítja meg pl., a mezőgazdasági vándorlás irányainak ismeretében is: előrelátható, hogy az ország északi ipari tája bizonyos határon túl nehezen tudja felvenni a technikailag egyre jobban fejlődő mezőgazdaságban felszabaduló munkaerőt. A vándorlás és a társadalom tudományos szervezése és tervezése tehát demográfiai, szociológiai és gazdasági is égető probléma. E probléma vizsgálatához jelent igen értékes hozzájárulást Acsádi György tanulmánya: „A vándorlás és a regionális tervezés néhány kérdése”,²⁴ és mindhárom említett tudomány vonatkozásában. Acsádi György írása a belső vándormozgalmak megfigyelésének kezdetétől (1955) mérte fel a vándorlás irányait, a vándorlók kor, nem és foglalkozás szerinti összetételét, és tárgyalja az e jelenségből adódó problémákat. A regionális tervezés szempontjából fontos vándorlási modellek kialakítása után a tervezés gyakorlati kérdéseit is érintő példák segítségével mutat rá a vándorlási adatok felhasználásának fontosságára.

Mindezek a mobilitás problémáit érintő tanulmányok a kérdést nem szociológiai szinten vizsgálják, és számunkra nem is elsősorban az a néhány szociológiai megállapítás jelentős, amely szinte természetesen adódik már a probléma felméréséből is. Minden mélyebb szociológiai vizsgálat nélkülözhetetlen előfeltétele azonban, a mobilitás jelenségeinek számszerű felvázolásán túl, a közvetlenül adódó demográfiai és gazdasági következtetések levonása, azoknak a tényezőknek a feltárása, amelyek a demográfia szintjén is a szociológiai tartalom tükröződései.

²¹ Vö. *Kulcsár* Kálmán: A vándorlás és a társadalmi átrétegződés szociológiai jelentősége. — *Valóság*, 1961. 4. sz.

²² *Demográfia*, 1961, IV. évf. 1. sz.

²³ *Uo.*

²⁴ *Demográfia*, 1960. III. évf. 1. sz.

IV.

A már eleve szociológiai szemlélettel is írtakon kívül²⁵ a folyóirat olyan demográfiai tanulmányokat is közöl, amelyeknek szociológiai vonatkozásaik, illetőleg jelentőségük a már eddig értékelt három problémacsoporton túl is kézenfekvő. Ilyenként kell értékelnünk különösen Vukovich György írását: „Az alkoholizmus egyes demográfiai és szociális jellemzői.”²⁶ Vukovich György ebben a munkában nem csupán az általános fogyasztási adatokat dolgozza fel, hanem külön vizsgálatot folytatott Budapest Főváros Alkoholista Gondozó Intézetében az elvonó kúrára jelentkező alkoholisták intézeti anyaga alapján, amely az elvonó kúrára járók társadalmi körülményeinek felderítését célozta.²⁷ Az így felvett adatok hagyományos demográfiai mutatók szerinti bontása is lényegesen közelebb visz az alkoholizmus társadalmi körülményeinek felderítéséhez. Igen érdekes pl. az ivásra való rászokás okainak vizsgálata nem szerinti bontásban. Ebből kiderül, hogy a több tényezőt összefoglaló „állandó hatás” kategória a férfiak esetében jóval jelentősebb (65,4%), mint a nőknél (43,9%), ellenben a női alkoholizmusban jelentős tényező az életkörülményekben bekövetkezett változás (a vizsgált nők 31,9%-a esetében ez volt az ivásra való rászokás oka). Az életkörülményekben való változás pedig a nőknél elsősorban a családi körülményekben való változást jelenti. Ez kifejeződik a kötelek tényleges, forma szerinti változásában is (az elvonókúrára jelentkező nők 15,4%-a volt elvált), de egyéb, a család életében bekövetkezett törések következményeiben is. Mindez arra a szociológiailag rendkívül jelentős tényre vezethető vissza, hogy a női státus — noha ezen a téren jelentős társadalmi változások vannak (fentebb már rámutat-

tunk ilyen, elsősorban a termékenységgel összefüggő változásokra) — még ma is erősen a családi élet köré építődik, így a nők a családi vagy szélesebben a szekszuális életükben bekövetkezett változásokra, problémákra a társadalmat is érintő módon érzékenyebben reagálnak. A tanulmány ilyen és ehhez hasonló, szociológiai szempontból kiválóan hasznosítható megállapításait itt, természetesen, nem értékelhetjük, csak a figyelmet hívhatjuk fel még egyszer, e tanulmányon túlmenően is, a demográfia eredményeinek szociológiai hasznára.

A „Demográfia” két évfolyamának rendkívül gazdag tartalmáról itt természetesen nem adhatunk teljes képet. Elhanyagoltunk pl. olyan jelenségeket, amelyek — noha igen nagy mértékben visszavezethetők társadalmi tényezőkre — a szociológiától mégis kissé távolabb esnek, mint pl. a halálozás problematikája. Az ezen a téren végzett magyar vizsgálatok azonban nemzetközileg is jelentősek, s csak példaképpen utalunk arra, hogy a Nemzetközi Népeségtudományi Unió elmúlt évi kongresszusán két ezzel kapcsolatos magyar tanulmányt is megvitattak (Péter György: „A halandóság konstrukciójának változásai és Szabady Egon: „A csecsemőhalandóságot befolyásoló társadalmi és biológiai tényezők Magyarországon”).²⁸ Nem szoltunk a demográfia tudományánál is szélesebb jelentőségű elvi tanulmányokról (pl. Mihail Ptuha, azóta elhunyt szovjet demográfus írásáról: „A demográfiai jelenségek és folyamatok vizsgálatának általános formája”²⁹ vagy Varga István: „Demográfiai és gazdasági jelenségek közötti kapcsolatok”³⁰, noha ezek, különösen az említett két tanulmány, a szociológia tudományának is bő tanulságokkal szolgálhatnak), Nem szoltunk a — főként a mintavétellel kapcsolatos — módszertani cikkekről, amelyek a szociológiai vizsgálatok során is hasznosíthatók. Mindezen hiányosságokra mentésünk csak az lehet, hogy a „Demográfia” — amely nemzetközileg igen kedvezően fogadott, szocialista vonatkozásban pedig egyenesen úttörő folyóirat — a marxista szociológiától elsősorban nem ismertést, hanem olvasást és tanulmányozást érdemel.

Kulcsár Kálmán

²⁵ Ld. *Kulcsár Kálmán*: Demográfiai tényezők a bűnözésben I—II. Demográfia, 1959. II. évf. 2—3. sz. illetőleg 1960. III. évf. 1. sz., és: A közvélemény és összefüggése a demográfiai tényezőkkel. Demográfia, 1960. III. évf. 3—4. sz. Legújabbban pedig *Szelényi Iván*: A szabad idő vizsgálata a polgári szociológiában. Demográfia, 1962. V. évf. 1. sz.

²⁶ Demográfia, 1961. IV. évf. 2. sz.

²⁷ A felvétel feldolgozott adatai, valamint a fevétellel kapcsolatos közelebbi ismertetések külön is megjelentek a Központi Statisztikai Hivatal kiadványainak sorozatában.

²⁸ Demográfia, 1961. IV. évf. 4. sz.

²⁹ Demográfia, 1961. IV. évf. 1. sz.

³⁰ Demográfia, 1961. IV. évf. 3. sz.

E szám szerzői:

Szabó András György, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa,
Szalai Sándor, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja,
Fukász György, a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus-leninizmus oktatási
osztályának vezetője,
Szabó Gábor, az MSZMP Pártfőiskolájának tanára,
Novák Zoltán, aspiráns,
Márkus György, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa,
Fodor Judit, a Budapesti Műszaki Egyetem Marxizmus-leninizmus tanszékének
tanársegéde,
P. Kovács Ferenccé, a Budapesti Műszaki Egyetem Marxizmus-leninizmus tan-
székének adjunktusa,
Székely Sándor, a szegedi József Attila Tudományegyetem Marxizmus—leninizmus
tanszékének adjunktusa,
Somogyi János, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Filo-
zofia-tanszékének adjunktusa,
Jakócs Dániel aspiráns,
Vajda Mihály, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa,
Kulcsár Kálmán, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos
munkatársa.